ACUMEN: INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY RESEARCH
ISSN: 3060-4745 IF(Impact Factor)10.71 / 2025 Volume 3, Issue 10

KADRLAR TAYYORLASH TIZIMINI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA TALABALARNING MA'NAVIYATINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Abdullayev Mamayusup Kasimovich
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiyalash sharoitida oliy ta'lim muassasalari talabalarining ma'naviyatini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari, pedagogik qonuniyatlari, tamoyillari hamda ustuvor yo'nalishlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilgan. Shuningdek, zamonaviy ta'lim paradigmalari asosida talabalarning ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarini shakllantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni ularning ongiga singdirish, ijtimoiy faolligi, mustaqil tafakkuri hamda fuqarolik mas'uliyatini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy, aksiologik, tizimli va faoliyatga asoslangan yondashuvlarning talabalar ma'naviyatini rivojlantirishdagi metodologik ahamiyati ochib berilgan. Kadrlar tayyorlash jarayonida ta'lim va tarbiya integratsiyasini ta'minlash, innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish, ma'naviy-ma'rifiy muhitni takomillashtirish hamda bo'lajak mutaxassislarning kasbiy va ma'naviy kamolotini uyg'un rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari asoslangan. Shuningdek, oliy ta'lim tizimida ma'naviy tarbiya samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar, metodologik yondashuvlar va ilmiy-amaliy tavsiyalar bayon etilgan.

KALIT SO'ZLAR: Kadrlar tayyorlash tizimi, modernizatsiyalash, talabalar ma'naviyati, ma'naviy-axloqiy tarbiya, nazariy-metodologik asoslar, oliy ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, aksiologik yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, pedagogik innovatsiyalar, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ma'naviy kompetensiya, ta'lim va tarbiya integratsiyasi, kasbiy kompetentlik, ma'naviy-ma'rifiy muhit.

KIRISH

Bugungi globallashuv, raqamli transformatsiya va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot jarayonlari jamiyatning barcha sohalarida, xususan, ta'lim tizimida ham tub tarkibiy va mazmuniy o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Jahon miqyosida ilm-fan, texnika va innovatsion texnologiyalarning jadal rivojlanishi zamonaviy mehnat bozori talablariga

javob beradigan, yuksak kasbiy kompetensiyaga, mustaqil tafakkurga, ijodiy yondashuvga hamda mustahkam ma’naviy-axloqiy fazilatlarga ega mutaxassislarni tayyorlash zaruratini kuchaytirmoqda. Mazkur sharoitda kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiyalash nafaqat ta’lim mazmunini yangilash, o‘quv jarayoniga ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish, balki talabalarning ma’naviy dunyoqarashini rivojlantirish, ularning ijtimoiy mas’uliyati, fuqarolik pozitsiyasi va axloqiy madaniyatini yuksaltirish bilan ham bevosita bog‘liqdir. O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar ta’lim tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish, inson kapitalini rivojlantirish va intellektual salohiyatli, ma’naviy barkamol avlodni tarbiyalashga qaratilgan. Ayniqsa, oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlash jarayonida ularning kasbiy bilim va ko‘nikmalarini shakllantirish bilan bir qatorda, ma’naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirish, milliy o‘zlikni anglash, tarixiy xotira, vatanparvarlik, insonparvarlik va ijtimoiy faollik kabi fazilatlarni mustahkamlash muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Zero, zamonaviy jamiyat taraqqiyoti nafaqat yuqori malakali mutaxassislarga, balki o‘z kasbiy faoliyatida axloqiy me’yorlarga amal qiladigan, jamiyat manfaatlarini shaxsiy manfaatlari bilan uyg‘unlashtira oladigan, ijtimoiy jarayonlarga ongli munosabat bildiradigan ma’naviy yetuk shaxslarga ham ehtiyoj sezmoqda. Kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiyalash sharoitida talabalar ma’naviyatini rivojlantirish masalasi pedagogika fanining dolzarb ilmiy-nazariy muammolaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Chunki ta’lim tizimidagi modernizatsion jarayonlar o‘quv dasturlari, ta’lim standartlari, pedagogik texnologiyalar va baholash mexanizmlarining takomillashuvi bilan cheklanib qolmasdan, ta’lim oluvchi shaxsining ma’naviy, axloqiy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlaydigan yaxlit pedagogik tizimni shakllantirishni ham talab etadi. Shu nuqtayi nazardan, talabalar ma’naviyatini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini aniqlash, mazkur jarayonning pedagogik qonuniyatlari, tamoyillari, omillari va tashkiliy shart-sharoitlarini ilmiy jihatdan asoslash alohida ahamiyat kasb etadi. Ma’naviyat insonning dunyoqarashi, axloqiy qarashlari, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy munosabatlarga bo‘lgan yondashuvi, madaniy saviyasi va shaxsiy mas’uliyatini o‘zida mujassamlashtiruvchi murakkab ijtimoiy-pedagogik hodisadir. Talabalarning ma’naviyatini rivojlantirish esa ularning ma’naviy bilimlarini boyitish, axloqiy qadriyatlarga ongli munosabatini shakllantirish, ijtimoiy faoliyatda ma’naviy me’yorlarga amal qilish ko‘nikmalarini takomillashtirish hamda shaxsiy va kasbiy faoliyatida umuminsoniy qadriyatlarni namoyon etishga yo‘naltirilgan uzluksiz pedagogik jarayon sifatida tavsiflanadi. Mazkur jarayonning samaradorligi ta’lim va

tarbiyaning uzviyligi, pedagogik ta’sirning tizimliligi, talabalar individual xususiyatlarining hisobga olinishi hamda ma’naviy-ma’rifiy muhitning rivojlanganlik darajasiga bog‘liq.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda talabalar ma’naviyatini rivojlantirish muammosini o‘rganishda bir qator metodologik yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Jumladan, aksiologik yondashuv shaxsning qadriyatlar tizimini shakllantirish va rivojlantirishga, kompetensiyaviy yondashuv ma’naviy-axloqiy bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llash ko‘nikmalarini takomillashtirishga, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv talabalarning individual ehtiyojlari, qiziqishlari va shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olishga xizmat qiladi. Tizimli yondashuv esa ma’naviy tarbiya jarayonining maqsadi, mazmuni, shakllari, metodlari va natijalarini o‘zaro bog‘liq holda tashkil etishni nazarda tutadi. Faoliyatga asoslangan yondashuv orqali talabalarni ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, ijtimoiy loyihalar, jamoaviy tashabbuslar va mustaqil ijodiy faoliyatga jalb etish imkoniyatlari kengayadi. Shuningdek, kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiyalash sharoitida ma’naviy tarbiyaning mazmuni va metodlarini yangilash zarurati ham ortib bormoqda. An’anaviy tarbiyaviy yondashuvlarni zamonaviy innovatsion pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar, raqamli ta’lim resurslari va ijtimoiy hamkorlik mexanizmlari bilan uyg‘unlashtirish talabalar ma’naviyatini rivojlantirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Bunda talabalarning tarbiyaviy jarayondagi faolligini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga, ma’naviy-axloqiy muammolarni tahlil qilishga, turli ijtimoiy vaziyatlarda asosli qarorlar qabul qilishga va o‘z xatti-harakatlarini tanqidiy baholashga yo‘naltirish muhim o‘rin tutadi. Alohida ta’kidlash lozimki, zamonaviy axborot makonining kengayishi, ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar hayotiga faol kirib kelishi, turli madaniyatlar va qadriyatlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirning kuchayishi talabalar ma’naviyatini rivojlantirish jarayoniga yangi talablarni qo‘ymoqda. Bunday sharoitda talabalarda axborot madaniyati, tanqidiy tafakkur, mafkuraviy immunitet, ma’naviy mustaqillik va ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirish ustuvor pedagogik vazifalardan biriga aylanmoqda. Shu sababli oliy ta’lim muassasalarida ma’naviy tarbiya jarayonini tashkil etishda milliy pedagogik meros, umuminsoniy qadriyatlar va zamonaviy ilmiy-metodologik yondashuvlarning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlash zarur.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, oliy ta’lim tizimini rivojlantirishga oid strategik hujjatlar hamda ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirishga qaratilgan davlat siyosati ta’lim va tarbiya jarayonlarini

o‘zaro integratsiyalash, yoshlarning ma’naviy kamolotini ta’minlash va ularni ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllantirish uchun muhim huquqiy asos yaratmoqda. Mazkur hujjatlarda belgilangan ustuvor vazifalar oliy ta’lim muassasalarida ma’naviy tarbiya tizimini takomillashtirish, pedagogik faoliyatning innovatsion shakllarini kengaytirish va talabalarning shaxsiy rivojlanishiga yo‘naltirilgan ta’lim muhitini yaratish zaruratini ko‘rsatadi. Ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan qaralganda, talabalar ma’naviyatini rivojlantirish jarayoni faqat alohida tarbiyaviy tadbirlar yoki ma’naviy-ma’rifiy mashg‘ulotlar doirasida amalga oshiriladigan faoliyat emas, balki oliy ta’lim muassasasining barcha tarkibiy yo‘nalishlarini qamrab oluvchi yaxlit pedagogik tizim sifatida tashkil etilishi lozim. Ushbu tizim o‘quv jarayoni, auditoriyadan tashqari faoliyat, ilmiy-tadqiqot ishlari, talabalar jamoasi, ijtimoiy hamkorlik va ma’naviy-ma’rifiy muhitning o‘zaro integratsiyasiga asoslanishi zarur. Aynan shunday yondashuv orqali bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalari bilan bir qatorda, ularning ma’naviy-axloqiy madaniyati, ijtimoiy mas’uliyati va fuqarolik pozitsiyasini uyg‘un rivojlantirish imkoniyati yuzaga keladi. Shu jihatdan, kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiyalash sharoitida talabalar ma’naviyatini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini tadqiq etish, mavjud pedagogik yondashuvlarni tizimlashtirish, ma’naviy tarbiya jarayonining mazmuniy va tashkiliy komponentlarini aniqlash hamda ularni zamonaviy ta’lim talablari asosida takomillashtirish dolzarb ilmiy ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqotning maqsadi kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiyalash sharoitida oliy ta’lim muassasalari talabalarining ma’naviyatini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, mazkur jarayonga ta’sir etuvchi pedagogik omillar va shart-sharoitlarni aniqlash, shuningdek, ma’naviy tarbiya samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi metodologik yondashuvlar hamda pedagogik mexanizmlarni asoslashdan iborat. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati talabalar ma’naviyatini rivojlantirishga oid nazariy qarashlarni tizimlashtirish, kompetensiyaviy, aksiologik, shaxsga yo‘naltirilgan va tizimli yondashuvlarning o‘zaro aloqadorligini ochib berish hamda kadrlar tayyorlash tizimidagi modernizatsion jarayonlar bilan ma’naviy tarbiya o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ilmiy-pedagogik jihatdan izohlashda namoyon bo‘ladi. Amaliy ahamiyati esa oliy ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy faoliyatni takomillashtirish, tarbiyaviy ishlarni ilmiy asosda rejalashtirish va bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy hamda ma’naviy kamolotini ta’minlashga qaratilgan pedagogik tavsiyalarni ishlab chiqish imkoniyati bilan belgilanadi.

Kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiyalashning pedagogik mohiyati va talabalar ma’naviyatini rivojlantirishdagi o‘rni

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim xususiyatlaridan biri ta’lim tizimining ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va texnologik o‘zgarishlarga mos ravishda uzluksiz yangilanib borishidir. Kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiyalash ta’limning maqsadi, mazmuni, metodlari, tashkiliy shakllari va natijalarini jamiyatning istiqboldagi ehtiyojlari bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan kompleks pedagogik jarayon sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur jarayonda bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy bilim va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularning ma’naviy-axloqiy dunyoqarashi, ijtimoiy mas’uliyati, fuqarolik pozitsiyasi hamda madaniy kompetensiyalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiyalashning pedagogik mohiyati, avvalo, ta’lim jarayonini shaxsning har tomonlama rivojlanishiga yo‘naltirish bilan belgilanadi. Bunda ta’lim oluvchi faqat tayyor bilimlarni o‘zlashtiruvchi subyekt emas, balki mustaqil fikrlaydigan, ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etadigan, o‘z kasbiy faoliyatining ma’naviy-axloqiy oqibatlarini anglaydigan shaxs sifatida qaraladi. Shunday ekan, zamonaviy oliy ta’lim tizimida talabalar ma’naviyatini rivojlantirish kadrlar tayyorlash sifatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Modernizatsiyalash jarayonida ta’limning insonparvarlik, demokratiklik, uzluksizlik, tizimlilik va innovatsionlik tamoyillariga asoslanishi talabalar ma’naviyatini rivojlantirish uchun qulay pedagogik shart-sharoitlarni yuzaga keltiradi. Ayniqsa, ta’lim va tarbiya jarayonlarining o‘zaro integratsiyalashuvi, talabalar shaxsiy ehtiyojlari va qiziqishlarining hisobga olinishi, milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarning ta’lim mazmuniga singdirilishi ma’naviy tarbiya samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur jarayonda talabalar ma’naviyatini rivojlantirish quyidagi ustuvor yo‘nalishlar orqali amalga oshirilishi maqsadga muvofiq: ma’naviy-axloqiy bilimlarni shakllantirish, qadriyatli munosabatlarni rivojlantirish, ijtimoiy faollikni rag‘batlantirish, mustaqil fikrlashni takomillashtirish, kasbiy etika me’yorlarini o‘zlashtirish hamda ma’naviy refleksiya ko‘nikmalarini rivojlantirish. Demak, kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiyalash sharoitida talabalar ma’naviyatini rivojlantirish ta’lim jarayonining alohida yo‘nalishi sifatida emas, balki bo‘lajak mutaxassis shaxsini shakllantirishga qaratilgan yaxlit pedagogik tizimning ajralmas tarkibiy qismi sifatida tashkil etilishi zarur.

Talabalar ma’naviyatini rivojlantirishning nazariy-metodologik yondashuvlari

Talabalar ma’naviyatini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini belgilashda zamonaviy pedagogika, falsafa, psixologiya va aksiologiya fanlarida shakllangan ilmiy yondashuvlarga tayanish muhim ahamiyatga ega. Mazkur yondashuvlar ma’naviy tarbiya jarayonining mazmuni, pedagogik mexanizmlari, tashkiliy shakllari hamda kutilayotgan natijalarini ilmiy asosda belgilash imkonini beradi. Aksiologik yondashuv talabalar ma’naviyatini rivojlantirishning muhim metodologik asoslaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv shaxsning qadriyatlar tizimini shakllantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga ongli munosabatni rivojlantirish hamda axloqiy me’yorlarni shaxsiy e’tiqod darajasiga ko‘tarishga yo‘naltiriladi. Aksiologik yondashuv asosida tashkil etilgan tarbiyaviy faoliyat talabalarning insonparvarlik, adolat, halollik, vatanparvarlik, bag‘rikenglik va ijtimoiy mas’uliyat kabi fazilatlarni anglashiga yordam beradi. Kompetensiyaviy yondashuv ma’naviy-axloqiy bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash, axloqiy qarorlar qabul qilish va ijtimoiy munosabatlarda mas’uliyatli faoliyat yuritish ko‘nikmalarini rivojlantirishni nazarda tutadi. Mazkur yondashuvning asosiy xususiyati shundaki, unda ma’naviy tarbiya natijasi faqat nazariy bilimlar hajmi bilan emas, balki talabaning amaliy xulq-atvori, ijtimoiy faolligi va qadriyatlarga asoslangan faoliyati orqali baholanadi. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv talabalarning individual xususiyatlari, ehtiyojlari, qiziqishlari, hayotiy tajribasi va shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olgan holda ma’naviy tarbiya jarayonini tashkil etishga asoslanadi. Bunday yondashuv talabalarni tarbiyaviy faoliyatning passiv ishtirokchisi emas, balki o‘z ma’naviy rivojlanishining faol subyekti sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Tizimli yondashuv talabalar ma’naviyatini rivojlantirish jarayonining barcha tarkibiy qismlarini o‘zaro bog‘liq holda o‘rganish va tashkil etishni nazarda tutadi. Bunda maqsad, mazmun, metod, vosita, tashkiliy shakl, pedagogik shart-sharoit va natijalar yagona tizim sifatida qaraladi. Faoliyatga asoslangan yondashuv talabalarning ma’naviy-axloqiy sifatlarini amaliy faoliyat jarayonida rivojlantirishga qaratiladi. Mazkur yondashuv doirasida ijtimoiy loyihalar, volontyorlik faoliyati, jamoaviy tadbirlar, munozaralar, ijodiy topshiriqlar va mustaqil izlanishlar muhim pedagogik vosita sifatida qo‘llaniladi. Integrativ yondashuv esa ta’lim va tarbiya jarayonlarining o‘zaro uzviyligini ta’minlash, turli fanlar mazmuniga ma’naviy-axloqiy g‘oyalarni singdirish hamda auditoriya va auditoriyadan tashqari faoliyatni yagona pedagogik maqsadga yo‘naltirishni nazarda tutadi. Ushbu metodologik yondashuvlarning o‘zaro uyg‘unligi talabalar ma’naviyatini rivojlantirishning ilmiy asoslangan, izchil va samarali pedagogik tizimini yaratishga imkon beradi.

Talabalar ma’naviyatini rivojlantirishning asosiy metodologik yondashuvlari

Metodologik yondashuv	Mazmuni	Pedagogik imkoniyatlari	Kutilayotgan natija
Aksiologik	Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o‘zlashtirish	Qadriyatli munosabatlarni shakllantirish	Ma’naviy-axloqiy qarashlarning rivojlanishi
Kompetensiyaviy	Bilim, ko‘nikma va qadriyatlarni amaliyotda qo‘llash	Axloqiy vaziyatlarni tahlil qilish	Ma’naviy kompetensiyaning rivojlanishi
Shaxsga yo‘naltirilgan	Individual ehtiyoj va imkoniyatlarni hisobga olish	Mustaqil rivojlanishni rag‘batlantirish	Shaxsiy mas’uliyatning ortishi
Tizimli	Tarbiyaviy jarayon komponentlarining uzviyligi	Maqsad va natijalar uyg‘unligini ta’minlash	Tarbiyaviy faoliyatning izchilligi
Faoliyatga asoslangan	Ma’naviy sifatlarni amaliy faoliyatda rivojlantirish	Ijtimoiy loyihalarga jalb etish	Ijtimoiy faollikning kuchayishi
Integrativ	Ta’lim va tarbiyaning o‘zaro uyg‘unligi	Fanlararo va tarbiyaviy aloqalarni kuchaytirish	Yaxlit ma’naviy dunyoqarashning shakllanishi

Jadvalda keltirilgan yondashuvlar talabalar ma’naviyatini rivojlantirishning o‘zaro bog‘liq metodologik asoslarini ifodalaydi. Ularning har biri ma’naviy tarbiya jarayonining muayyan jihatini takomillashtirishga xizmat qilsa-da, kompleks qo‘llanilganda yaxlit pedagogik natijaga erishish imkoniyati kengayadi.

Talabalar ma’naviyatini rivojlantirishning pedagogik tamoyillari va qonuniyatlari

Kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiyalash sharoitida talabalar ma’naviyatini rivojlantirish jarayonini samarali tashkil etish muayyan pedagogik tamoyillarga asoslanishni talab etadi. Mazkur tamoyillar ma’naviy tarbiya mazmunini

belgilash, pedagogik faoliyatni rejalashtirish va ta’lim oluvchilarning shaxsiy rivojlanishiga yo‘naltirilgan metodlarni tanlashda muhim metodologik mezon vazifasini bajaradi. Birinchi navbatda, ilmiylik tamoyili ma’naviy tarbiya jarayonining pedagogik, psixologik va falsafiy bilimlarga asoslanishini nazarda tutadi. Ushbu tamoyilga muvofiq, talabalar ma’naviyatini rivojlantirishda qo‘llaniladigan metod va vositalar ilmiy jihatdan asoslangan bo‘lishi, tarbiyaviy faoliyat esa aniq maqsad va kutilayotgan natijalarga yo‘naltirilishi zarur. Tizimlilik va uzluksizlik tamoyili ma’naviy tarbiyaning barcha bosqichlarda izchil amalga oshirilishini ta’minlaydi. Talabalarning ma’naviy rivojlanishi bir martalik tadbirlar bilan cheklanmasdan, o‘quv mashg‘ulotlari, mustaqil ta’lim, ijtimoiy faoliyat va kundalik muloqot jarayonida davom ettirilishi lozim. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi tamoyili talabalarni milliy madaniy meros, tarixiy an’analar va xalqning ma’naviy qadriyatlari asosida tarbiyalash bilan bir qatorda, inson huquqlari, bag‘rikenglik, adolat va tinchlik kabi umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida shakllantirishni nazarda tutadi. Faollik va mustaqillik tamoyili talabalarning tarbiyaviy faoliyatda ongli ishtirok etishi, mustaqil fikr bildirishi, muammoli vaziyatlarni tahlil qilishi va shaxsiy xulosalar chiqarishiga asoslanadi. Mazkur tamoyil ma’naviy tarbiya jarayonida talabalar tashabbuskorligini rag‘batlantirishga xizmat qiladi. Refleksivlik tamoyili talabalarning o‘z qarashlari, xatti-harakatlari va axloqiy qarorlarini mustaqil tahlil qilish, o‘z faoliyatiga tanqidiy baho berish hamda shaxsiy rivojlanish istiqbollarini belgilash ko‘nikmalarini rivojlantirishni taqozo etadi. Shuningdek, ma’naviy tarbiya jarayonida pedagogik hamkorlik, insonparvarlik, individual yondashuv, ijtimoiy faollik va innovatsionlik tamoyillarining uyg‘un qo‘llanilishi muhim ahamiyatga ega. Mazkur tamoyillarning amaliy tatbiqi ma’naviy tarbiya jarayonini talabalarning shaxsiy ehtiyojlari, jamiyatning ijtimoiy talablari va zamonaviy ta’limning strategik maqsadlari bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi.

Kadrlar tayyorlash tizimida ta’lim va tarbiya integratsiyasining nazariy asoslari

Zamonaviy oliy ta’lim tizimida ta’lim va tarbiya jarayonlarining o‘zaro integratsiyalashuvi bo‘lajak mutaxassislarni har tomonlama rivojlantirishning muhim pedagogik sharti hisoblanadi. Ta’lim jarayoni talabalarni ilmiy bilimlar, kasbiy ko‘nikmalar va intellektual kompetensiyalar bilan qurollantirsa, tarbiya jarayoni ularning ma’naviy-axloqiy qarashlari, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy mas’uliyati va shaxsiy madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur ikki jarayonning o‘zaro

uyg‘unligi ta’lim oluvchilarning nafaqat kasbiy jihatdan malakali, balki ma’naviy yetuk va ijtimoiy mas’uliyatli mutaxassis sifatida kamol topishini ta’minlashga yo‘naltiriladi. Ta’lim va tarbiya integratsiyasini amalga oshirishda o‘quv fanlarining tarbiyaviy imkoniyatlaridan samarali foydalanish alohida ahamiyatga ega. Jumladan, ijtimoiy-gumanitar fanlar orqali talabalarda tarixiy xotira, milliy o‘zlikni anglash, fuqarolik mas’uliyati va axloqiy qadriyatlar shakllantirilsa, tabiiy va texnik fanlar doirasida ilmiy halollik, ekologik mas’uliyat, kasbiy etika va inson manfaatlariga xizmat qilish kabi sifatlarni rivojlantirish mumkin. Bunda pedagoglarning kasbiy faoliyati ham muhim o‘rin tutadi. Pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki talabalarning ma’naviy dunyoqarashini rivojlantiruvchi, ularda ijtimoiy mas’uliyat va axloqiy madaniyatni shakllantiruvchi shaxs sifatida faoliyat yuritadi. Uning shaxsiy namunasi, kasbiy odobi, pedagogik muloqot madaniyati va tarbiyaviy kompetensiyasi talabalarning ma’naviy kamolotiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ta’lim va tarbiya integratsiyasining yana bir muhim jihati auditoriya mashg‘ulotlari bilan auditoriyadan tashqari faoliyat o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlashdir. Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, ilmiy-amaliy konferensiyalar, talabalar klublari, volontyorlik harakatlari, ijodiy tanlovlar va ijtimoiy loyihalar orqali talabalarning nazariy bilimlari amaliy faoliyat bilan mustahkamlanadi. Shu sababli kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiyalashda ta’lim va tarbiya integratsiyasini ta’minlash pedagogik jarayonning asosiy strategik yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

Talabalar ma’naviyatini rivojlantirishning tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlari

Talabalar ma’naviyatini rivojlantirish samaradorligi oliy ta’lim muassasasida yaratilgan tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar bilan chambarchas bog‘liq. Mazkur shart-sharoitlar ma’naviy tarbiya jarayonining maqsadga muvofiq tashkil etilishi, talabalarning individual imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish va pedagogik ta’sirning izchilligini ta’minlashga xizmat qiladi. Birinchi pedagogik shart - oliy ta’lim muassasasida ma’naviy-ma’rifiy muhitni shakllantirish va rivojlantirishdir. Bunday muhit talabalar, pedagoglar va ta’lim muassasasi rahbariyati o‘rtasidagi o‘zaro hurmat, hamkorlik, ijtimoiy mas’uliyat va axloqiy qadriyatlarga asoslangan munosabatlar tizimini o‘z ichiga oladi. Ikkinchi pedagogik shart - ma’naviy tarbiya mazmunini zamonaviy ijtimoiy ehtiyojlar va ta’limning strategik maqsadlariga muvofiq takomillashtirishdir. Bunda tarbiyaviy dasturlar, o‘quv materiallari va ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar mazmuni talabalarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari, kasbiy

yo‘nalishi hamda ijtimoiy tajribasiga moslashtirilishi lozim. Uchinchi pedagogik shart - innovatsion pedagogik texnologiyalar va interaktiv metodlardan samarali foydalanishdir. Muammoli ta’lim, loyiha metodi, keys-stadi, debat, rolli o‘yinlar, refleksiv mashg‘ulotlar va raqamli ta’lim texnologiyalari talabalarning ma’naviy-axloqiy masalalarni mustaqil tahlil qilish hamda asosli qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. To‘rtinchi pedagogik shart - talabalarning ijtimoiy faolligi va tashabbuskorligini rag‘batlantirishdir. Talabalarni jamoatchilik ishlari, ijtimoiy loyihalar, volontyorlik faoliyati va ma’naviy-ma’rifiy tashabbuslarga jalb etish orqali ularda mas’uliyat, hamkorlik, yetakchilik va fuqarolik pozitsiyasi kabi sifatlarni rivojlantirish mumkin. Beshinchi pedagogik shart - ma’naviy rivojlanish natijalarini muntazam diagnostika qilish va baholash mexanizmlarini joriy etishdir. Bunda talabalarning ma’naviy bilimlari, qadriyatli munosabatlari, ijtimoiy faolligi va refleksiv ko‘nikmalarini aniqlashga qaratilgan pedagogik diagnostika usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Talabalar ma’naviyatini rivojlantirishning tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlari

Pedagogik shart-sharoitlar	Amalga oshirish mexanizmlari	Kutilayotgan pedagogik natija
Ma’naviy-ma’rifiy muhitni rivojlantirish	Tarbiyaviy dasturlar, ma’naviyat soatlari, jamoaviy tadbirlar	Ma’naviy qadriyatlarga ongli munosabat
Ta’lim mazmunini takomillashtirish	Fanlararo integratsiya, tarbiyaviy komponentlarni kuchaytirish	Ma’naviy bilim va dunyoqarashning kengayishi
Innovatsion metodlardan foydalanish	Keys-stadi, debat, loyiha metodi, interaktiv mashg‘ulotlar	Mustaqil fikrlash va axloqiy qaror qabul qilish
Ijtimoiy faollikni rag‘batlantirish	Volontyorlik, talabalar klublari, ijtimoiy loyihalar	Fuqarolik mas’uliyati va tashabbuskorlik
Pedagogik diagnostikani tashkil etish	So‘rovnoma, kuzatuv, refleksiya, portfolio	Individual ma’naviy rivojlanish dinamikasini aniqlash

Jadvalda aks ettirilgan tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ularning kompleks amalga oshirilishi talabalar ma’naviyatini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik faoliyatning yaxlitligini ta’minlaydi.

Talabalar ma’naviyatini rivojlantirishning tarkibiy-komponentli modeli

Kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiyalash sharoitida talabalar ma’naviyatini rivojlantirish jarayonini ilmiy asosda tashkil etish uchun uning tarkibiy-komponentli modelini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Mazkur model ma’naviy tarbiya jarayonining maqsadi, mazmuni, tashkiliy mexanizmlari va natijalarini yagona pedagogik tizimda birlashtirishga xizmat qiladi. Tadqiqot doirasida talabalar ma’naviyatini rivojlantirishning quyidagi tarkibiy komponentlarini ajratish maqsadga muvofiq:

Motivatsion-qadriyatli komponent talabalarning ma’naviy rivojlanishga bo‘lgan ehtiyoji, qadriyatlarga munosabati, shaxsiy e’tiqodi va ma’naviy-axloqiy faoliyatga intilishini ifodalaydi. Mazkur komponent talabalarni ma’naviy kamolotga undovchi ichki motivlarni shakllantirishga qaratiladi.

Kognitiv komponent talabalarning ma’naviyat, axloq, madaniyat, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, fuqarolik mas’uliyati hamda kasbiy etika haqidagi bilimlarini qamrab oladi. Ushbu komponent ma’naviy-axloqiy dunyoqarashning nazariy asoslarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Faoliyatli-amaliy komponent talabalarning egallagan ma’naviy bilim va qadriyatlarini real hayotiy vaziyatlarda qo‘llashi, ijtimoiy munosabatlarda axloqiy me’yorlarga amal qilishi, jamoaviy faoliyatda mas’uliyatli ishtirok etishi bilan tavsiflanadi.

Refleksiv-baholash komponenti talabalarning o‘z ma’naviy rivojlanish darajasini anglash, shaxsiy qarashlari va xatti-harakatlarini tahlil qilish, o‘z-o‘zini baholash hamda ma’naviy takomillashuv yo‘nalishlarini belgilash ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi. Mazkur komponentlar bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, talabalar ma’naviyatini rivojlantirishning yaxlit pedagogik mexanizmini shakllantiradi.

Talabalar ma’naviyatini rivojlantirishning tarkibiy-komponentli modeli

Komponentlar	Mazmuni	Rivojlantirish vositalari	Natijaviy ko‘rsatkichlar
Motivatsion-qadriyatli	Ma’naviy ehtiyoj, qadriyatli munosabat, ichki motivatsiya	Ma’naviy suhbatlar, qadriyatli vaziyatlar	Ma’naviy faoliyatga ongli intilish
Kognitiv	Ma’naviy-axloqiy bilimlar va dunyoqarash	Ma’ruzalar, seminarlar, mustaqil ta’lim	Ma’naviy bilimlarning kengayishi
Faoliyatli-amaliy	Axloqiy xulq-atvor va ijtimoiy faollik	Ijtimoiy loyihalar, amaliy mashg‘ulotlar	Ma’naviy qadriyatlarning amaliy namoyon bo‘lishi
Refleksiv-baholash	O‘z-o‘zini tahlil qilish va baholash	Refleksiya, portfolio, diagnostika	Ma’naviy o‘zini o‘zi rivojlantirish

Taklif etilgan modelning metodologik ahamiyati talabalar ma’naviyatini rivojlantirish jarayonini alohida pedagogik ta’sirlar yig‘indisi sifatida emas, balki o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlardan tashkil topgan yaxlit tizim sifatida tushuntirish imkoniyatini berishidadir.

Talabalar ma’naviyatini rivojlantirish samaradorligini baholash mezonlari va darajalari

Talabalar ma’naviyatini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini tadqiq etishda mazkur jarayon samaradorligini aniqlash mezonlari va ko‘rsatkichlarini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi. Chunki ma’naviy rivojlanish ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, uning natijalarini faqat bilim darajasi yoki tarbiyaviy tadbirlardagi ishtirok ko‘rsatkichlari bilan baholash yetarli emas. Ma’naviy rivojlanish samaradorligini aniqlashda kognitiv, motivatsion-qadriyatli, faoliyatli va refleksiv mezonlardan kompleks foydalanish maqsadga muvofiq. Kognitiv mezon talabalarning ma’naviy-axloqiy bilimlari, milliy va umuminsoniy qadriyatlar haqidagi tasavvurlari hamda ijtimoiy-axloqiy muammolarni tushunish darajasini ifodalaydi. Motivatsion-qadriyatli mezon ma’naviy qadriyatlarga ongli munosabat, shaxsiy e’tiqod, ma’naviy rivojlanishga intilish va ijtimoiy mas’uliyat hissining shakllanganlik darajasini

belgilaydi. Faoliyatli mezon talabalarning ijtimoiy faoliyatdagi ishtiroki, axloqiy me'yorlarga amal qilishi, jamoaviy hamkorlik va ijtimoiy tashabbuslarda namoyon bo'ladigan xulq-atvorini baholashga yo'naltiriladi. Refleksiv mezon esa talabalarning o'z qarashlari va xatti-harakatlarini tahlil qilish, shaxsiy kamchiliklarini anglash, o'z-o'zini baholash hamda ma'naviy rivojlanish maqsadlarini belgilash ko'nikmalarini qamrab oladi. Mazkur mezonlar asosida talabalar ma'naviy rivojlanishining yuqori, o'rta va boshlang'ich darajalarini ajratish mumkin. Yuqori daraja talabaning ma'naviy-axloqiy bilimlarni chuqur egallashi, qadriyatlarga ongli munosabat bildirishi, ijtimoiy faoliyatda tashabbuskorlik ko'rsatishi va axloqiy qarorlarni mustaqil qabul qila olishi bilan tavsiflanadi. O'rta daraja ma'naviy bilim va qadriyatlarning ma'lum darajada shakllanganligi, biroq ularni amaliy faoliyatda qo'llashda izchillikning yetarli emasligi bilan belgilanadi. Boshlang'ich daraja ma'naviy-axloqiy bilimlarning cheklanganligi, qadriyatli munosabatlarning yetarli darajada shakllanmaganligi va tarbiyaviy faoliyatda tashqi pedagogik rag'batlantirishga ehtiyoj mavjudligi bilan tavsiflanadi. Bunda ma'naviy rivojlanish darajalarini belgilash talabalarga qat'iy shaxsiy baho berish yoki ularni ma'naviy jihatdan toifalash uchun emas, balki pedagogik qo'llab-quvvatlash ehtiyojlarini aniqlash hamda individual rivojlanish dinamikasini kuzatish uchun xizmat qilishi lozim.

Kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiyalash sharoitida talabalar ma'naviyatini rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlari

Oliy ta'lim tizimining modernizatsiyalashuvi talabalar ma'naviyatini rivojlantirish jarayoniga yangicha yondashuvlarni joriy etishni taqozo etmoqda. Zamonaviy pedagogik jarayonda ma'naviy tarbiyaning mazmuni faqat an'anaviy axloqiy tushunchalar bilan cheklanib qolmasdan, raqamli madaniyat, global fuqarolik mas'uliyati, ekologik ong, kasbiy etika, madaniyatlararo muloqot va ijtimoiy hamkorlik kabi yo'nalishlarni ham qamrab olishi zarur.

Birinchi istiqbolli yo'nalish - ma'naviy tarbiya mazmunini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirishdir. Bunda talabalarning ma'naviy-axloqiy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog'lash, ularni real hayotiy vaziyatlarda axloqiy qarorlar qabul qilishga tayyorlash muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchi yo'nalish - ma'naviy-ma'rifiy faoliyatni raqamlashtirish va innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishdir. Virtual ma'naviyat mashg'ulotlari, elektron ta'lim resurslari, interaktiv platformalar va

raqamli loyihalar talabalarning tarbiyaviy faoliyatdagi ishtirokini kuchaytirishga xizmat qilishi mumkin.

Uchinchi yo‘nalish - oliy ta’lim muassasalari, oila, mahalla va jamoat tashkilotlari o‘rtasidagi ijtimoiy hamkorlikni rivojlantirishdir. Mazkur hamkorlik talabalar ma’naviy tarbiyasining uzluksizligini ta’minlash, ularni ijtimoiy faoliyatga jalb etish va real hayotiy tajriba asosida ma’naviy-axloqiy sifatlarini mustahkamlash imkonini beradi.

To‘rtinchi yo‘nalish - bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyatida ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning ustuvorligini ta’minlashdir. Bunda kasbiy halollik, mas’uliyat, insonparvarlik, adolat, mehnatsevarlik va jamiyat manfaatlariga xizmat qilish kabi fazilatlarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilishi lozim.

Beshinchi yo‘nalish - ma’naviy rivojlanish jarayonining pedagogik monitoringi va diagnostikasini takomillashtirishdir. Zamonaviy baholash usullari, elektron portfoliolar, refleksiv topshiriqlar va individual rivojlanish xaritalari orqali talabalarning ma’naviy kamolot dinamikasini o‘rganish hamda tarbiyaviy faoliyat mazmunini muntazam takomillashtirib borish mumkin. Umuman olganda, kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiyalash sharoitida talabalar ma’naviyatini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv, aksiologik tamoyillar, pedagogik integratsiya va innovatsion texnologiyalarning o‘zaro uyg‘unligiga asoslanishi zarur. Mazkur yondashuvlar asosida tashkil etilgan ma’naviy tarbiya jarayoni bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy bilimlari bilan bir qatorda, ularning axloqiy madaniyati, ijtimoiy mas’uliyati, mustaqil tafakkuri va ma’naviy yetukligini rivojlantirish uchun nazariy hamda amaliy imkoniyatlar yaratadi (keltirilgan uchta jadval nazariy tahlil asosida ishlab chiqilgan konseptual tavsiyalar hisoblanadi. Ular empirik tadqiqot yoki tajriba-sinov natijalari sifatida talqin qilinmasligi lozim.)

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiyalash sharoitida talabalar ma’naviyatini rivojlantirish zamonaviy oliy ta’lim tizimining ustuvor pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayon bo‘lajak mutaxassislarning nafaqat kasbiy bilim va kompetensiyalarini, balki ularning ma’naviy-axloqiy dunyoqarashi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga munosabati, ijtimoiy mas’uliyati

hamda fuqarolik pozitsiyasini kompleks rivojlantirishga yo‘naltirilishi zarur. Tadqiqot doirasidagi nazariy tahlillar talabalar ma’naviyatini rivojlantirishda aksiologik, kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, tizimli, faoliyatga asoslangan va integrativ yondashuvlarning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlash muhimligini ko‘rsatadi. Ushbu metodologik yondashuvlar ma’naviy tarbiya jarayonining maqsadi, mazmuni, shakllari, metodlari va natijalarini yaxlit pedagogik tizim sifatida tashkil etish imkonini beradi. Shuningdek, oliy ta’lim muassasalarida ta’lim va tarbiya integratsiyasini kuchaytirish, innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish, ma’naviy-ma’rifiy muhitni takomillashtirish hamda talabalarning ijtimoiy faolligi va mustaqil fikrlashini rag‘batlantirish ma’naviy rivojlanish samaradorligini oshirishning muhim pedagogik shartlari sifatida belgilanadi. Umuman, kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiyalash jarayonida ma’naviy tarbiyaning nazariy-metodologik asoslarini takomillashtirish, milliy pedagogik merosni zamonaviy ta’lim yondashuvlari bilan uyg‘unlashtirish hamda talabalarning ma’naviy-axloqiy kompetensiyalarini izchil rivojlantirish jamiyat taraqqiyoti talablariga javob beradigan, yuksak ma’naviyatli, mustaqil fikrlaydigan va ijtimoiy mas’uliyatli mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. 2019-yil 8-oktabr, PF-5847-son. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. 2021-yil 26-mart, PQ–5040-son. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. 2023-yil 11-sentabr, PF–158-son. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

5. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. O‘zbekiston, 2021. 464 b.

6. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. O‘qituvchi, 1992.

7. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: TDPU, 2006.

8. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. Sano-standart, 2015.

9. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A.X. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Iste’dod, 2008.

10. Hasanboyev J., To‘raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. Fan va texnologiya, 2009.

11. Mavlonova R.A., To‘rayeva O.T., Xoliqberdiyev K.M. Pedagogika. O‘qituvchi, 2001.

12. Quronov M. Milliy tarbiya. Toshkent: Ma’naviyat, 2007.